

Ольга МОРОЗОВА

МОВНЕ ПИТАННЯ ЯК ГОЛОВНА ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Визначено вплив мови на формування національної свідомості галицьких українців, доведено, що мовний чинник виступив однією з найважливіших передумов формування української державності.

Ключові слова: мова, нація, освіта, навчальні заклади.

Однією з найголовніших передумов формування державності є мова. Ключову роль мови в утворенні держав підтверджує абсолютне переважання в Європі країн, об'єднаних однією загальнонаціональною мовою. З 47 європейських країн (якщо враховувати Росію, Закавказзя і Туреччину) своя національна мова є державною (або офіційною) у 41 країні, тобто у 85% від загальної кількості¹.

У свою чергу мова – найголовніша передумова збереження та розвитку етносу як культурно-історичної спільноти. Таку думку висловив богослов І. Огієнко, а підтримують його мовознавці Федір та Алла Медвідь, В. Іванишин та Я. Радевич-Вінницький, О. Нельга, Л. Полюга, Н. Ломінська² та інші дослідники.

Мовні проблеми є актуальними в будь-якому суспільстві, особливо в сучасному українському, коли у ході розвитку української держави на перший план виходять питання свободи, незалежності, суверенітету, прав людини, що не можуть бути вирішені без стабілізації мовних питань.

Отже, мова – суть нації, існує мова – існує й нація, з розвитком мови розвивається й держава. Саме з боротьби за мову здебільшого починається боротьба народів за свої права. І ця теза підтверджується українською історією.

Мета статті – відобразити процес боротьби західноукраїнського населення за права української мови в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. як головної передумови формування української державності (у статті автор робить акцент на дослідженні мовного питання в освітній сфері як найбільш заангажованій галузі суспільної діяльності даного періоду).

У кінці ХІХ – на початку ХХ століття мовне питання було одним із найголовніших для жителів Галичини, Буковини та Закарпаття, що перебували в межах єдиної Австро-Угорської імперії, хоча мали різну політичну ситуацію. Уряди країн, до складу яких входили українські землі в зазначений період, чітко усвідомлювали, що для подальшого підкорення українських земель потрібно перш за все ліквідувати українську мову як найголовнішу передумову формування держави. В переважній більшості шкіл навчання велось у Східній Галичині польською мовою, в Північній

Буковині – німецькою, в Закарпатті – угорською. Кількість українських шкіл не-впинно скорочувалася, обмежувався вступ українців до закладів освіти.

Поляки вели рішучу політику колонізації українців Галичини. На 45 заснованих у Галичині від 1867 р. до 1909 р. середніх державних шкіл українці отримали всього чотири. З незначних причин україномовні заклади освіти перетворювалися на школи з польською мовою викладання, українські гімназії перетворювалися на утраквістичні (двомовні)³. Якщо один заклад з українською мовою навчання припадав на 820000 українців, то з польською – всього на 30000 поляків⁴. І це навіть при тому, що українці на 1900 р. у Галичині становили 62,7 % від чисельності всього населення!⁵.

Такі обставини змусили галицьких українців розпочати уперту боротьбу за впровадження української мови в навчальних закладах регіону. У процесі цієї боротьби можна виділити три етапи:

1. 80-ті рр. XIX ст. – 90-ті рр. XIX ст. – зародження та розгортання руху (вимоги української школи стали виставлятися на офіційному рівні).

2. 1900–1910 рр. – масовий національний рух (застосовувались усі методи боротьби, в русі брали участь усі верстви населення, особливо яскраво боротьба проявилася у Львівському університеті).

3. 1910–1917 рр. – спад та згорання руху.

Перший період був важливим для процесу боротьби за україномовну освіту. Саме тоді населення Галичини заявило, що рішуче відстоюватиме права рідної мови. Майже всі верстви населення були задіяні у цьому русі. Це знаменувало відродження українського народу. Так, на галицьких землях поширюється україномовна преса, створюються перші українські підручники. Розвиток національної освіти починається з обговорення даного питання на шпальтах газет, конференціях, створення української наочності, додаткової та довідкової літератури. На сторінках публічних видань досить гостро висловлювали свої думки щодо впровадження української мови в освітній процес провідні діячі українського руху⁶. На захист рідної мови в школі встали “Просвіти”, громади, політики, студентські та вчительські організації, що мали на меті “боронити права української мови”⁷. Активним захисником вищої школи з рідною мовою навчання виступила молодь.

У цей час українці вдавалися лише до легальних методів боротьби. Подавалася маса меморандумів і петицій до галицького сейму, шкільної ради, віденського уряду та парламенту з проханням змінити дискримінаційний стан у шкільництві⁸. Важливе місце займали вимоги відкриття українських початкових і середніх шкіл у Львові, паралельних українських класів при гімназіях, зрівняння права польської й української мов у шкільних закладах, зміни навчальних планів та видання українських підручників і посібників, припинення утисків українських учителів та переслідування діячів, створення українського університету. Результатом творчих пошуків населення Галичини стало заснування у Львові з початком 1884/85 шк. р. народної школи з українською мовою викладання, української чоловічої 4-класової школи, де навчання велось рідною мовою⁹. У подальші роки кількість україномовних початкових закладів збільшувалася. Влада не вбачала в них великої загрози.

Українська середня освіта була в гіршому стані. Уряд не бажав виховувати національно свідому українську інтелігенцію, однак українцям вдалося досягти

певних успіхів. У 1887 р. було відкрито першу українську гімназію в Перемишлі – спочатку у вигляді паралельних українських класів, згодом вона стала повною. З вересня 1892 р. цар Франц-Йосиф дозволив заснувати державну гімназію з українською мовою навчання в Коломиї. У 1893 р. тут створено паралельні українські класи, а у 1900 р. гімназія стала повною. У 1898 р. виникла україномовна гімназія в Тернополі (1906 р. – стала самостійною)¹⁰.

Щодо вищої освіти, то у створенні українського університету австро-угорські власті бачили пряму загрозу для існування держави. Лише під тиском громадськості в 1894 р. у Львівському університеті була відкрита кафедра історії України, яку очолив М. Грушевський. Ставилося питання про відкриття кафедри математики з українською мовою викладання¹¹.

Другий період характеризується тим, що на початку ХХ ст. активізувався національний рух українців, посилилась активність політичних сил, з'явилася тенденція до згуртування. Майже всі верстви населення стали на боротьбу за права рідної мови. Учасники руху почали віддавати перевагу нелегальним методам боротьби.

Яскравою сторінкою боротьби галицького населення за право рідної мови в навчальних закладах стала боротьба за існування українського університету. Так, починаючи з 1900 р., у Львівському університеті проф. К. Студинський почав викладати історію української літератури з кінця ХV ст., проф. О. Колесса – історію української літератури ХІХ ст., проф. Кокорудзь – українську мову¹². У цей час з'явився новий вид протесту – сецесія (відокремлення), коли українські студенти одночасно перейшли з полонізованого Львівського університету до університетів Відня і Праги¹³.

На розгортання руху за україномовну освіту в Галичині суттєво вплинула революція 1905–1907 рр. у Російській імперії. Виступи населення стали більш тривалими, широкомасштабними, масовими. Сприяли боротьбі і репресії проти української інтелігенції в Росії, яка продовжувала свою діяльність уже в Галичині. Як результат, у 1905 р. запрацювала україномовна гімназія в Станиславові¹⁴.

На початку ХХ ст. галицька інтелігенція почала вдаватися до приватної ініціативи. У 1908 р. були створені приватні гімназії в Копичинцях і Яворові, в 1909 р. – Рогатині та Городенці. Згодом з'явилися українські приватні гімназійні курси в Буську та Збараж¹⁵. Боротьба за україномовні навчальні заклади часто набирала агресивних форм, які призводили навіть до кривавих форм. У цей період серед поляків з'явилася думка про те, що український університет не становитиме жодної небезпеки. Це свідчить про силу та міць українського руху, в результаті якого польське населення було змушене йти на поступки.

Особливістю третього періоду було поступове зниження інтенсивності боротьби українського населення за впровадження української мови в навчальних закладах внаслідок реакції. Світова війна остаточно зупинила всілякі дії щодо націоналізації української освіти.

За таких умов показовим залишилася тільки кількість рідномовних початкових навчальних закладів: 1911 р. – 2514 урядових початкових шкіл з українською мовою навчання, 1913 р. – 2613¹⁶. У 1912 р. тут нараховувалося сім державних українських гімназій, планувалося відкриття декількох класів української приватної середньої школи¹⁷. На початок війни в Австрії функціонувало вісім державних українських

гімназій (Львів, Перемишль, Тернопіль, Коломия, Станиславів, Вижниця, Кіцмань, Чернівці) та чотири приватні (Рогатин, Яворів, Городенка, Львів)¹⁸. У зимовому семестрі 1912 р. у Львівському університеті українською мовою читалися 16 курсів, не рахуючи практичних занять. Перед Першою світовою війною тут було вісім українських кафедр та чотири доцентури¹⁹.

Після завоювання австрійської України царським урядом у 1914–1915 рр. українська освіта стала об'єктом русифікації. Проте, не маючи змоги впроваджувати рідну мову в навчальних закладах Галичини, українці якомога більше сприяли її введенню в освітніх установах інших місцевостей²⁰. Це свідчить про велике бажання зберегти, хоча б на іншій території, рідне слово, націю.

Українці Буковини та українці Галичини перебували в подібних умовах. Буковина була українсько-румунською: румунською мовою велося викладання в усіх школах Буковини, і лише релігієзнавство для українських дітей читалося рідною мовою. У 1861 р. край виділено в окрему провінцію Австрії з автономним управлінням, що сприяло українському національному відродженню. У цей час на території Північної Буковини проживало близько 300 тис. українців (40 % загальної кількості населення)²¹.

Можна виділити три етапи в русі населення Буковини за впровадження української мови в навчальних закладах: 80-ті – 90-ті рр. XIX ст. – зародження руху, поява великої кількості народних шкіл з українською мовою викладання; початок XX ст. – розгортання боротьби, своєрідне відродження української національної школи на Буковині; 1914–1918 рр. – занепад українського шкільництва.

Особливо яскраво на захист рідномовної освіти у краї виступили буковинські політики, громадські та просвітні організації, освітяни. У результаті в 1895/96 шкільному році тут нараховувалося 335 шкіл, 131 з яких українська. У 1896 р. були відкриті українські паралельні класи при новоутвореній німецькій гімназії в Чернівцях, у 1898 р. – дві українські кафедри на теологічному факультеті Чернівецького університету. На філософському факультеті також функціонувала кафедра української мови і літератури²².

У кінці XIX ст. розпочався своєрідний ренесанс української школи на Буковині. Цьому сприяв поділ німецької інспектури (1899 р.) на три самостійні національні інспекторати (німецький, румунський і український), надання їм відповідних шкіл у краю. Велику роль у прискоренні процесу створення рідномовних шкіл на Буковині відіграв інспектор українських шкіл О. Попович.

Так, у 1900 р. у краї було 147 шкіл з українською мовою навчання, у 1905 р. – 186, а у 1910 р. – 212 шкіл. До українських шкіл ходило більше 40 тис. дітей, а навчало їх 822 вчителів. Школи були переважно чотирьохкласні²³. Треба відмітити, що в Галичині в основному були одно та двокласні школи. Перед Першою світовою війною на Буковині нараховувалося 216 чисто українських і вісім мішаних народних шкіл²⁴. Велику допомогу в підготовці відповідних учителів української мови зробив професор Чернівецького університету С. Смаль-Стоцький і “Товариство учителів вищих шкіл ім. Г. Сковороди”.

У 1904 р. почала діяти німецько-українська гімназія в Кіцмані (з 1910 р. стала суто українською). Першу в краї рідномовну середню школу засновано в 1908 р.

у м. Вижниця²⁵. Крім того, існувало кілька приватних середніх закладів, де була введена українська мова навчання.

У 1912 р. у Чернівецькому університеті існували три українські кафедри, на яких навчалося 280 українських студентів²⁶.

Найзаявничішою в національному плані серед усіх українських земель Австро-Угорщини була *Закарпатська Україна* через своє багатовічне відокремлення від інших українських земель. Угорці проводили жорстку політику позбавлення українців їх національних прав. Одна з впливових будапештських газет "Pesti Hírlap" заявляла: "Національних агітаторів (немадярської національності. – О.М.) треба арештовувати. Народ ми спочатку подужаємо, а потім шляхом мирної культури помадяримо"²⁷.

Словаки були солідарні з забороною щодо українців розмовляти українською мовою. Крім того, угро-руські москвофіли активно займалися розповсюдженням російської мови в краї, вказуючи на те, що угорське наріччя стоїть ближче до російської писемної мови, ніж до української²⁸.

Так, у 1880 р. українських шкіл було 393, русько-мадярських – 246, у 1881 р. було 353 школи з українською мовою викладання, у 1883 р. – 282, у 1890 р. – 211, а русько-мадярських – 321. Починаючи з 1889 р., ті вчителі, що досягли найкращих успіхів у навчанні дітей мадярської мови, почали навіть отримувати нагороди²⁹.

Новий шкільний закон 1897 р. вимагав запровадження мадярських навчальних планів і знання мадярської мови вже в четвертому класі. На 1901 р. тут існувало лише 29 українських початкових навчальних закладів³⁰.

У 1906 р. українських шкіл нараховувалося 23, русько-мадярських – 108. А у 1907 р. українські школи зовсім заборонили³¹. Таким чином, у період з 1868 р. по 1915 р. на Закарпатті ліквідували всі 313 українські та 82 утравістичні школи³².

Однак і за таких обставин інколи з'являлися ті люди, котрим не байдужою була подальша доля рідної мови. На жаль, таких патріотів одиниці: Л. Чопей, І. Стрипський, О. Жаткович, але й їхня українська мова була перенасичена словами місцевих діалектів.

У 80-х рр. з'явилася граматики Ф. Злоцького тільки на підкарпатських діалектах (її так і не видали), граматики і читанка Л. Чопея. На початку ХХ ст. були окремі письменники, які писали не мадярською, не російською, а скоріше, одним із різновидів підкарпатського варіанту російської мови з домінуючим впливом місцевих українських діалектів: Є. Сабов, М. Врабель, А. Волошин. Виникають товариства, що починають видавати газети і книжки українською мовою. Перед війною свідомі українці хоча б трохи навчали рідною мовою в 34 утравістичних початкових школах³³. Однак це все ж таки доводить прагнення закарпатців плекати свою мову, берегти свою історію. Така практика допомогла зберегти закарпатське населення в межах єдиного етносу.

Отже, період ХІХ – ХХ століття – епоха активної боротьби українців за свою рідну мову, в якій вони здобули чимало перемог. Так, саме українська мова, незважаючи на жорстокі переслідування, зберегла її носіїв як народ, як націю, сприяла розбудові української державності, є головним чинником розвитку української цивілізації.

- ¹ Масенко Л. Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір. – К.: Вид. дім “КМ Академія”; Всеукр. т-во “Просвіта” ім. Тараса Шевченка, 2004. – С. 3–4
- ² Огієнко І. Українська культура. Коротка історія життя українського народу. – К.: Довіра, 1992. – С. 126; Медвідь Ф., Медвідь А. Єдиний скарб у тебе – рідна мова // Мандрівець. – 2000. – № 1–2. – С. 21; Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. – Дрогобич: Відродження, 1994. – С. 17; Нельга О. В. Теорія етносу. Курс лекцій. – К.: Тандем, 1997. – С. 238; Полога Л. М. Українська мова у процесі духовного відродження українського народу // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Міжвідомчий збірник наукових праць. Вип. 1. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 208; Ломінська Н. Мовна політика в галузі освіти в Україні та національна свідомість. Навч. посіб. – Острог-ДЕ КАЛБ (США), 2001. – С. 3–4.
- ³ Статті та рецензії В. Дорошенка 1908–1911 рр. – ЦДІАЛ. – Ф. 401 “Редакція журналу “Літературно-науковий вісник”. – Оп. 1. – Спр. 52. – Арк. 329; Інтерпеляція депутату державної Думи у Відні Олесницького Євгена австрійській владі та стаття про організацію шкіл з викладанням на українській мові. – ЦДІАЛ. – Ф. 309 “НТШ”. – Оп. 1. – Спр. 2775. – Арк. 1.
- ⁴ Украинский вопрос. Составлено сотрудниками журнала “Украинская жизнь”. Изд. 3-е. – М.: За друга, 1917. – С. 95; Галичина, Буковина, Угорская Русь. Составлено сотрудниками журнала “Украинская жизнь”. – М.: За друга, 1915. – С. 210.
- ⁵ Нарис історії “Просвіти” / Р. Іваничук, Г. Комаринець, І. Мельник, А. Середяк. (Популярна енциклопедія “Просвіти”, ч. 1). – Львів; Краків; Париж: Просвіта, 1993. – С. 214.
- ⁶ Борьба за украинский университет // Украинская жизнь. – 1913. – № 1. – С. 115; За рідною вищою школою // Діло. – 1912. – Ч. 118. – С. 1–3; Меморіал львівських українських товариств до центрального керівництва з 15.04.1910 р. в справі заснування українського університету у Львові // Наша школа. – 1910. – Кн. II. – С. 78–79
- ⁷ Утраквізм в школах середніх // Школьна часопись. – 1886. – Ч. 7. – С. 55.
- ⁸ Відозва // Школьна часопись. – 1886. – Ч. 7. – С. 1–2; Внесене посла Ю. Романчука // Школьна часопись. – 1884. – Ч. 19. – С. 148–149; Меморіал буковинського православного духовенства русскої народности. – Черновці: б. в., 1899. – С. 13; Меморіал товариства “Учительська громада” до ц. к. Краєвої Шкільної Ради в справі науки української мови й літератури в середніх школах з польською викладовою мовою // Наша школа. – 1910. – Кн. 1. – С. 76–80; Меморіал Товариства “Учительська Громада” до міністра-президента бар. Бека й міністра Просвіти Мархета в справі заснування українського університету у Львові // Наша школа. – 1909. – Кн. 1–2. – С. 142–153.
- ⁹ Друга народна школа з руським викладовим язиком у Львові // Шкільна часопись. – 1884. – Ч. 10. – С. 73–75; Дело руської народної школи у Львові майже полагоджене // Там само. – Ч. 17. – С. 141.
- ¹⁰ Курляк І. С. Українська гімназійна освіта у Галичині (1864–1918 рр.). – Львів: б. в., 1997. – С. 10, 13.
- ¹¹ Шкільні справи. Листування з Міністерством віросповідань і освіти про відкриття у Львівському університеті кафедри математики з українською мовою викладання, 1906 р. – ЦДІАЛ. – Ф. 146 “Галицьке намісництво”. – Оп. 51-а. – Спр. 975. – Арк. 1–5.
- ¹² Украинские курсы во Львовском университете // Киевская старина. – 1903. – № 2. – С. 91.
- ¹³ К гонениям на русинский язык в Галичине // Киевская старина. – 1903. – № 6. – С. 193–194.
- ¹⁴ Курляк І. С. Українська гімназійна освіта у Галичині (1864–1918 рр.). – Львів: б. в., 1997. – С. 13.
- ¹⁵ Українські приватні гімназії в 1910/11 шк. р. // Наша школа. – 1910. – Кн. 4. – С. 73–79.
- ¹⁶ Украинский вопрос. Составлено сотрудниками журнала “Украинская жизнь”. Изд. 3-е. – М.: За друга, 1917. – С. 95.
- ¹⁷ Українська реальна школа у Львові // Діло. – 1912. – Ч. 68. – С. 3.
- ¹⁸ Украинские гимназии // Украинская жизнь. – 1913. – № 3. – С. 91–92.
- ¹⁹ Васькович Г. Шкільництво в Україні (1905–1920). – Мюнхен: Український вільний університет, 1969. – С. 21.
- ²⁰ Українські гімназійні курси у Відні в 1916–1917 рр. – Відень: накладом Української Культурної Ради, 1917. – С. 3–5.

- ²¹ Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – п. XX ст.): Нариси. – К.: Радянська школа, 1991. – С. 353.
- ²² Попович О. Відродження Буковини: Спомини. – Львів: Червона Калина, 1933. – С. 65.
- ²³ Васькович Г. Шкільництво в Україні (1905–1920). – Мюнхен: Український вільний університет, 1969. – С. 21.
- ²⁴ Украинский вопрос. Составлено сотрудниками журнала “Украинская жизнь”. Изд. 3-е. – М.: За друга, 1917. – С. 95.
- ²⁵ Попович О. Відродження Буковини: Спомини. – С. 65.
- ²⁶ Д. Д. Угорська Русь. – К.: Вік, 1914. – С. 25.
- ²⁷ Гусьнай И. Языковой вопрос в Подкарпатской Руси. – Пряшев: книгопечатня “св. Николая”, 1921. – С. 4.
- ²⁸ Сірополко С. Історія освіти в Україні. – К.: Наукова думка, 2001. – С. 636.
- ²⁹ Новітня історія України (1900–2000): Підручник / А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусев, В. М. Литвин та ін. – К.: Вища школа, 2002. – С. 108–109; Магочій П. П. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848 – 1948) / Авторизований переклад з англійської. – Ужгород, 1994. – С. 44.
- ³⁰ Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – п. XX ст.): Нариси. – К.: Радянська школа, 1991. – С. 177; Сарбей В. Г. Національне відродження України. Україна крізь віки: У 15 т. – Т. 9. – К.: Альтернативи, 1999. – С. 230.
- ³¹ Сірополко С. Історія освіти в Україні. – К.: Наукова думка, 2001. – С. 636; Феденко П. М. Український рух у XX ст. – Лондон: Наше слово, 1959. – С. 86; Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – п. XX ст.): Нариси. – К.: Радянська школа, 1991. – С. 353.
- ³² Магочій П. П. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). – С. 41, 43–44.
- ³³ Там само.

Olga Morozova. LANGUAGE ISSUE AS THE MAJOR FACTOR OF THE ESTABLISHMENT OF THE WESTERN UKRAINIAN STATEHOOD

The article analyzes the influence of language on the formation of national consciousness of the Galician Ukrainians and maintains that the language factor was one of the most important for the emergence of the Ukrainian statehood.

Key words: *language, nation, education, educational institutions.*